

- **Gdje živite danas i na čemu radite? Jeste li bili pod pritiskom vrlo hvalljenoga prvog romana?**

Živim sada već oko godinu i pol dana u New Yorku, završavam doktorat iz književnosti i petljam po svemu živome: ove godine izlazi moj prijevod na njemački jedne zbirke eseja Marka Greifa, moja knjiga eseja o mojem omiljenom gradu Los Angelesu koja još nema naslov, razni kraći tekstovi i eseji za radio o Charlotte Beradt, o *The Wire*, svašta pomalo ...

Da, tada je pritisak neko vrijeme bio vrlo jak. Ali tako sam brzo i gorljivo radio na tome da ispišem *Maru Kogoj* da pritisak nisam ni opazio.

PRIJEVOD: Vesna Cvitaš

Slabljenje i propast hrvatskog prevodilaštva

Klasično Gibbonovo djelo počelo je izlaziti u prvome hrvatskom prijevodu, koristi se najgori mogući predložak, a izdanje je obilježeno amaterizmom i šlamperajem

Nenad Ivić

Edward Gibbon: *Slabljenje i propast Rimskoga carstva*, svezak I, preveo Marijan Boršić, Stih, Zagreb 2009, 520 str, 370 kn

The French, Italian and German translations have been executed with various success; but instead of patronizing I should willingly suppress such imperfect copies which injure the character while they propagate the name of the author.

Edward Gibbon, *Memoirs of My Life*

Nestanak Starog svijeta ne prestaje očaravati i začaravati povjesničare i amatere, čak i kod nas, tradicionalno zainteresiranih za lokalne stvari. Propast Rimskog Carstva je svačija lokalna stvar, barem u evropskoj, ili *horribile dictu*, evropocentričnoj perspektivi: u našem slučaju, prefektura pretorija Ilirika, koja pokriva današnji teritorij Hrvatske, igrala je ključnu ulogu u zbivanjima V. stoljeća. Tisućljeće i pol se nižu rasprave, pamfleti, analize, objašnjenja, romani i pjesme o razlozima, povodima i uzrocima pada Rimskog Carstva: od unutrašnjih slabosti (*Ausrottung der Besten* Otta Seecka, neke vrste darvinističke evolucije naopako) do barbarskih naleta izvana; od bolesti (npr. Mirko Grmek) do defektnog vodovodnog sistema. Teško da postoji društvena teorija, povijesna paradigma ili pomodna gluparija koje nisu iskušane i prekaljene u po-

trazi za majkom svih uzroka nestanka Rimskog carstva. Jer taj je događaj jedno od glavnih uporišta razdiobe povijesti kakvu danas poznajemo, od starog vijeka, preko srednjovjekovlja do renesanse i moderniteta. Fascinacija tolika i toliko popraćena publikacijama da se čini da povjesničari ne bi imali što proučavati, nastavnici što naučavati, a publika što učiti kad bi saznali da Rimsko carstvo na Zapadu nije propalo, ili, ako je propalo, ne na onakav način na koji smo navikli.

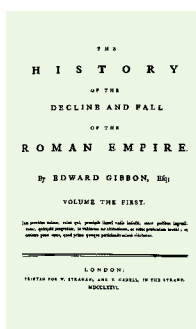
Navika je vrlo moćna stvar. Višestoljetna natrpna objašnjenja koja pune veće knjižnice skrivaju *horror vacui*: propast Rimskog carstva na Zapadu (na Istoku ono preživljava duže ali u stanovitom zapadnom oku tih desetak stoljeća znače doslovce propadanje i preživljavanje tj. nastavak nečega osuđenog na propast; bizantiništi nekad, a danas i manje više svi stručnjaci za kasnu antiku misle drugačije) vrlo je slabo dokumentirana pojava. Stoji, u stvari, na jednom tekstu (Jordan, *Getica*, 46: *Sic quoque Hesperium Romanae gentis imperium [...] periiit**) kojem se, kao što je pokazano u osamdesetim godinama (Brian Croke i Walter Goffart) ne može vjerovati jer se radi o nečemu što bi danas nazvali političkim pamfletom, napravljenim u Konstantinopolu.

Koncepti propadanja, propasti, pada i nestanka su sažeci goleme mjerodavne priče koja povezuje jedan ili mnoštvo događaja raspršenih u dugotrajnom vremenu i golemom prostoru (tisuću godina, Evropa), kojima je teško ovladati iskazom: svaka narativna nit, svaki podatak, svaki navedeni tekst (spomenuta Jordanova *Getica* nije iznimka) mnogo više od govora o stvari samoj, govori o tome što je izostavljeno ili samo pomišljeno baš takvom niti. Otuda relativna rijetkost velikih, sveobuhvatnih sinteza u XX. i XXI. stoljeću: čak i kad su sintetičke, rasprave se ograničavaju na jedan aspekt, koliko god on bio širok: na opis kasnoantičkih prilika (A. H. M. Jones), na germanske barbare (Demant-

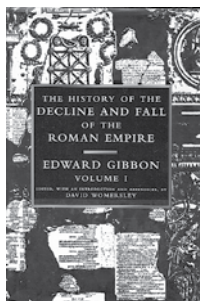
* "Tako je Zapadno Carstvo Rimskoga naroda [...] nestalo".

dt i Heather), da spomenem, nepravedno, samo neke. Kad pokušavaju dati cjelovitu sliku, radi se o grupnim naporima, poput serije *Transformation of the Roman World*. Nelagoda u ovladavanju govori da se, danas, radi o pitanju tako postavljenome da odgovor na njega može biti samo novo pitanje. To proizlazi iz današnje razočaranosti, barem u sofisticiranim svjetovima povjesničara, mjerodavnim pričama i monokausalnim objašnjenjima, iz sumnje u mogućnost homogeniziranja heterogenog, iz uvjerenja da ispričati dobru priču ne znači, *ipso facto*, objasniti ispričano. Publika misli drugačije o čemu svjedoči popularnost knjiga koje globalnim zavjerama objašnjavaju tekuće ili prošlo stanje.

U golemoj višestoljetnoj produkciji jedno djelo nadmašuje ostale: to je *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Edwarda Gibbona. To opsežno djelo, nastalo krajem XVIII. stoljeća, i danas baca orijašku sjenu na sve one koji se bave problematikom preobrazbe Rimskog svijeta i razdobljem od III. do V. stoljeća, iako Gibbon svoju povijest završava padom Konstantinopola 1453. godine. Iz, prvenstveno, dva razloga: Gibbon je znao istodobno ispričati dobru priču i pouzdano objasniti stvari. Kao što je još davno pokazao Arnaldo Momigliano, Gibbon je nenadmašnom vještinom ujediniio dva pravca, načina ili perspektive kojima se kretala povijest od XVII. do XVIII. stoljeća: pravac retorike, lijepog pripovijedanja o poznatim stvarima (još se i njegov suvremenik Voltaire, pišući povijest stoljeća Louisa XIV. hvalio da mu zato nisu potrebni arhivi), te pravac anti-kvarnog istraživanja (pomno uspostavljanje i analiziranje dokumenata i artefakata) uobličeno izvještajima koji nisu pretendirali na lijepo pripovijedanje. Njegove ocjene i danas služe kao polazišta analize, bivaju potvrđene ili opovrgnute. U stanovitom bi se smislu moglo reći da je Gibbon naš suvremenik: ne samo stoga što nam "izvlači svjetlost iz mraka sadašnjice" već stoga što, "podjelom i interpolacijom vremena, omogućuje njegovu promjenu i stavljanje u odnos s drugim vremenima, omogućuje čitanje povijesti na neviđene načine, 'citiranje' te povijesti u skladu sa nužno-

Prvo izdanje iz 1776.

Naslovna stranica kritičkoga izdanja Davida Womersleya iz 1994.

Edward Gibbon, 1737 – 1794, autor portreta Joshua Reynolds

šću koja ni na koji način ne proizlazi iz njegove volje već iz zahtjeva na koji on jednostavno mora odgovoriti" (Giorgio Agamben, *Che cos'è un contemporaneo?*).

Ovo "naš" iz naš suvremenik odnosi se na nešto što sliči *République des lettres*, zajednici učenih iz Gibbonova vremena iz koje je naša zona tišine bila u velikoj mjeri isključena. U nas su Gibbona mogli čitati samo rijetki, oni koji su dobro poznavali engleski jezik. Jedan od rijetkih povjesničara koji se krajem XIX. stoljeća bavio kasnom antikom, Natko Nodilo, ne spominje ga. Gibbon je veliki pisac i, kao svaki veliki pisac, nije lagan za čitanje.

Sudeći po navedenoj godini izdanja, prošle je godine izdavačka kuća *Stih*, u svojoj kolekciji *Svjedoci povijesti*, objelodanila prvi od planiranih šest svezaka Gibbonove povijesti u hrvatskom prijevodu Marijana Boršića. Prijevod je naslovljen *Slabljenje i propast Rimskog Carstva* i obuhvaća prvih petnaest poglavlja djela. Tekstu prethodi kratak prevoditeljjev proslav.

"I naš susret s Gibbonom, s njegovim vebnim djelom *The Decline and Fall of the Roman Empire*, dogodio se neočekivano. Na Gibbona pozornost nam je skrenuo naš sociolog i politolog Dražen Lalić, izrazivši čuđenje što se još nitko nije latio prijevođa njegovog znamenitog ali opsežnog djela na hrvatski. Potom smo cjeloviti *Decline and Fall*, šest svezaka elegantnog izdanja Everyman's Library, dobili na uporabu od povjesničara i novinara Tihomira Ponoša. A zatim – zatim je uslijedio susret s Gibbonom ..." (str. 9).

Neočekivanost ne treba čuditi. Ljudi čitaju razne stvari, ne uvijek najbolje. Ono što čudi, pogotovo ako se usporedi s Gibbonovom izrazito suvremenom znanstveničkom gestom, jest gotovo srednjovjekovni opis dolaska do knjige: netko nešto zna, javlja to nekom drugom koji dobiva primjerak od trećega, kao da se radi o velikoj dragocjenosti (prevoditelj ne radi s *editio princeps*), a ne o djelu prisutnom u svim boljim svjetskim knjižarama i na svim, čak i antikvarnim *siteovima*, koje je moguće pribaviti za male novce. Sam po-

četak sveska odaje glavnu karakteristiku hrvatskog Gibbona kao artefakta, a to je amaterizam.

Amater, od fr. *amateur*, je onaj koji voli, ali i onaj koji nije stručnjak za ono što voli: ljubitelj nestručnjak koji može postati stručnjak. Nema u amaterizmu ništa sramotnog. Mnoge su stvari otkrivene i lijepe stranice napisane upravo stoga što stručnost nije zapriječila ljubav: Gibbon, kao *gentleman historian*, i prije njega Boyle, kao *gentleman scientist*, u stanovitom su smislu bili amateri. Ali jedno je biti Gibbon u XVIII. stoljeću, drugo biti prevoditelj Gibbona u XXI. Danas stručnost mora nadopuniti ljubav i divljenje: izborom izdanja koje se prevodi, kontrolom transkripcije imena i navoda na latinskom jeziku, snalaženjem u povijesti diskursa povijesti, onome što je Croce zvao *storia della storiografia*.

Tri su izdanja uobičajeno u opticaju: izdanje koje je uredio J. B. Bury 1909. godine; izdanje koje je uredio W. H. Oliphant Smeaton 1910. godine tiskano u Everyman's Library; kritičko izdanje D. Womersleya iz 1994. Bury je bio prvorazredan povjesničar; njegov *Later Roman Empire* i danas predstavlja autoritativnu studiju o kasnom carstvu; njegovo izdanje, popraćeno iscrpnim dodatnim bilješkama koje nadopunjuju i ispravljaju Gibbona, još uvijek se upotrebljava u kasnoantičkim analizama. Izdanje Oliphant Smeaton mnogo je lošije od Buryjevog i nije preporučljivo za ozbiljno čitanje. Izdanje Womersley je definitivno: popraćeno je kvalitetnim kritičkim aparatom (daje sva varijantna čitanja), odličnim uvodom i indeksom; nezaobilazno je za svakog istraživača Gibbona. Izbor izdanja Oliphant Smeaton za predložak hrvatskog Gibbona je najgori moguć.

Tome valja dodati da hrvatski artefakt nigdje ne imenuje točno po kojem je predlošku prijevod napravljen. Čitatelj, tako, kad mu se već među prvim bilješkama u uglatim zagradama pojavi tekst kraj kojeg stoji O. S., ne može znati da se radi o kasnijim dopunama izdavača Oliphanta

Smeatona i tko je taj izdavač. Amaterizam je katkad šlamperaj.

Izvorni naslov djela je *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, kao što stoji u *editio princeps* iz 1776. godine. Boršić prevodi *Slabljenje i propast Rimskog Carstva*, slijedeći izdanje iz Everyman's Library. Promjena je potpuno neopravdana. Po strani ostavljam probleme prevodjenja riječi *decline* i *fall*: slabljenje može biti i propadanje, a propast pad, ali tu se ne radi o netočnosti već o izboru prevoditelja. Naslov je trebao glasiti: *Povijest propadanja/slabljenja i propasti/pada Rimskoga Carstva*. Šlamperaj je katkad izdaja.

U uvodu prevoditelj izražava golemo divljenje prema Gibbonovom djelu: za njega je to "jedn[a] od ponajboljih ne samo povijesnih knjiga, istinsk[o] remek-djelo pred kojim stojimo osupnuti neporecivom veličinom njegova tvorca" (str. 10). Amaterizam koji degenerira u šlamperaj i izdaju nije najbolji izraz ljubavi i divljenja prema nekom djelu: istinska remek-djela (ako prihvatimo tako dubioznu, retoričku pohvalu) i istinsko divljenje prema njima zahtijevaju poštovanje i poniznost koja nije deklarativna, koja se iskazuje pokušajem uzdizanja na razinu tog remek-djela.

Slavne Gibbonove bilješke su tu najbolji primjer zaostajanja za Gibbonom. Iako je bio sumnjičav prema fusnotama (u *Memoirs of My Life*, ed. Bonnard, str. 194, žali što je njima unakazio svoju priču), Gibbon je bio majstor te književne forme: osim eruditskog dokaza, one su za njega često bile strateško i diplomatsko sredstvo pokazivanja skrivanjem teza, ocjena ili uvreda koje je smatrao na najrazličitije načine opasnim. Boršićev se hrvatski prijevod bilješki ne uzdiže na Gibbonovu razinu: netočna, neujednačena i često fantastična transkripcija imena (npr. Diokles postaje Diodes, str. 394; Orosije koji je istodobno Orozije i Zozim za *Orosius* i *Zosimus*, *inter alia*, str. 89 i 398) i maltretiranje latinskih tekstova (npr. kad lat. *nec* postane *nee* i sl. str. 248, bilj. 55) često čine Gibbonove uzorite fusnote sličnijim fusnotama nekih naših povjesničara gdje se mo-

že dogoditi da autor kasnoantičkog spisa koji se po otkrivaču Henriju de Valoisu uobičajeno zove *Anonymus Valesianus* postane stanoviti Valezijan (vrlo čudno ime, nepoznato u kasnoantičkoj prozopografiji). Čitatelj ima osjećaj da prevoditelj nijedan od tekstova koje je Gibbon pročitao i analizirao s beskrajnom pažnjom nije nikada u životu vidio. To ima goleme posljedice i po prijevod sam: prevoditelj se vrlo teško snalazi u Gibbonovim sažimanjima i prepričavanjima narativnih izvora jer, jednostavno, nema pojma o onome što Gibbon radi.

Imena su neujednačeno i loše transkribirana i u korpusu teksta: ako, kao što je uobičajeno, Boršić transkribira *Numerianus* kao Numerijan (str. 361), zašto onda Anibalian (str. 337) i Florian (str. 336), a ne Hanibalijan (*Afranius Hannibalianus*, Probov vojskovođa) i Florijan (*M. Annius Florianus*, brat imp. Tacita). Ako transkribira, opet uobičajeno, *Lugdunum* u Lugdun (str. 27; današnji Lyon), zašto *Misenum* ostaje Misenum (str. 25; današnji Miseno) i *Sirmium* Sirmium (str. 363; Sremska Mitrovica) umjesto Mizena i Sirmija? Imena čak mijenjaju spol onih koje imenuju iako Gibbon nije imao nikakvih sumnji: Boadicea ili Boudicca nije muško kao što se može zaključiti iz prijevoda "niti očajnički otpor Boadiceja" (str.15). Tekstu nedostaje enciklopedijska provjera imena i posvuda provedeni istovjetni standard transkripcije, koji, što je u hrvatskom jeziku rijetkost, postoji. Takva, pomna stručna redakтура nažalost uvelike nadilazi mogućnosti amaterskog porodičnog pothvata (prevoditelj, korektorica i grafički urednik nose isto prezime) kakvo je ovo izda(va)nje Gibbona.

Osvrćući se u uvodu na vlastite prevodilačke tribulacije, Boršić kaže: "Ponekad bismo imali gorak osjećaj osujećenošću, izazvan jednostavno činjenicom da engleski rječnik ima oko 400.000 riječi, a naš, hrvatski, gotovo četiri puta manje. A Gibbon ne bi bio Gibbon da u svakom trenutku ne traži upravo onu nijansu značenja pojedine riječi koja će najbolje izraziti njegovu misao i najvjernije nam dočarati svi-

jet o kojem piše. Uostalom, upravo po tome *Decline and Fall* i jest nenatkriljiv povijesni prikaz” (str. 10).

Prvo, najbanalnije, mogućnost izražavanja u nekom jeziku ne mjeri se brojem riječi popisanih u rječniku: kada su prevodili *Don Quijotea*, Velikanović i Tabak se nisu tužili na nesrazmjer broja riječi hrvatskoga u odnosu na španjolski, iako se radi o jednako “nenatkriljivom” djelu i bogatijem rječniku. Drugo, svaki dobar prijevod mora, svojom preciznošću i vjernošću, ali i darom prevoditelja, stvoriti u jeziku prijevoda analogni svijet iz jezika izvornika. I upravo Boršičev stvoreni analogni svijet, promotren izbliza, raspršuje donekle prijatan utisak koji čitatelj može steći, čak i uz defigurirajuće transkripcije, prelijetanjem stranica *Slabljenja i propasti*.

Stvoreni analogni svijet koji najbolje izražava misao i dočarava Gibbonovu vještinu ne podrazumijeva, poput Boršičevog, ispuštanje dijelova teksta: u sažetku na početku XIII. poglavlja nedostaje prijevod rečenice *The New Form of Administration*. Ne podrazumijeva prijevod *ideal prerogatives of nobility* sa “savršena svojstva plemenitosti”: *prerogative* je ovdje povlastica, a *nobility* plemstvo. Ne podrazumijeva prijevod kondicionalne rečenice (*and it would be extremely curious to observe*) indikativom futura tim više što Gibbon upotrebljava kondicional ovdje da kaže da neće govoriti o onome što ukratko navodi. Ne podrazumijeva, u istoj rečenici, prijevod *gradation of arts and accidents* sa “postupan porast njegovih sposobnosti i splet okolnosti”, jer *arts* ovdje nisu sposobnosti već vještina, lukavost, spletkarenje, a *accidents* je, jednako kao i *arts*, komplement *gradation*; ispravniji bi prijevod glasilo, tentativno: “postupno redanje spletki i slučajnosti”. Ne podrazumijeva prijevod *has affected to cast suspicions* sa “pretvarala da gaji sumnje”, jer *to affect* ovdje znači prihvatiti a *to cast* baciti, dakle osumnjičiti). Ne podrazumijeva prijevod *ambition* kao očekivanje, a *ignorance of letters* kao nepismenost, jer to jednostavno nije točno: ambicija, cilj za kojim se teži, slavoljublje i ne-

obrazovanost; *letters* ovdje nisu slova već književnost (fr. *lettres*, lat. *litterae*). Kad, govoreći o Dioklecijanovom porijeklu, Gibbon namjerno i simetrično suprotstavlja *Grecian harmony of Diocles*, “grčko suglasje [imena] Diokles”, *Roman majesty of Diocletianus* “rimskoj veličajnosti Dioklecijana”, onda se to ne prevodi sa “da bi zvučalo grčki” i “u ime rimskog veličanstva” (str. 394, bilj. 1) jer takav prijevod, osim netočnosti, potpuno izobličuje klasični sklad Gibbonova stila, začinjenoj prezirom *gentlemana* prema skorojeviću.

Ovih nekoliko primjera (to je samo izbor) dolaze s tri stranice početka poglavlja o Dioklecijanu (str. 361-363), “našem Dioklecijanu” kako je uskliknuo jedan od predstavljača knjige. Čak i u slučaju imperatora koji se, ne svojom zaslugom, svojata u najprimitivnijim nacionalističkim povijesnim presezanjima, prijevod nije mogao biti vjeran i precizan, nije mogao stići do izražavanja Gibbonovih “nijansi”. Cijeli prijevod je, nažalost, takav.

Jedna stvar je mnogo važnija. Hrvatska povijesna kultura nema adekvata Gibbonu; od XVIII. stoljeća do danas nema povjesničara koji bi pisali s jednakim darom i akribijom kao Gibbon. Zadaća prevoditelja je tu vrlo teška: stvoriti povijesni diskurs koji nedostaje. To je nedavno uspjelo Vojmiru Vinji u prijevodu Montaigneovih *Ogleda*. Boršiću to nije uspjelo. Očekivano objelodanjivanje ostatka u slijedećih dvije i pol godine treba gledati s najvećim strahom.

U slavnom XV. poglavlju, kad govori o Origenu, utemeljitelju višesmislenog čitanja Svetog pisma i njegovoj autokastraciji, Gibbon spominje u tekstu da je Origen “procijenio najmudrijim razoružati iskušavatelja”, te karakterističnom duhovitošću komentira u bilješki: “Kako je [Origen] stalno alegorizirao Sveto pismo, čini se nesretnim da je, jedino u ovoj prilici, prihvatio doslovno značenje.” (Womersley I, str. 480, bilj. 96). Boršić prevodi *has adopted a literal sense* sa “šteta što se samo u ovom slučaju prepustio literarnom osjećaju” (str. 512): iznevjerava Gibbonov tekst

i promašuje njegovu antiklerikalnu *boutade*.

Doista, šteta je što se Boršić prepustio svom “literarnom” osjećaju i *urbi et orbi* ponudio ovakav prijevod. Ali on je amater što ga donekle ispričava; ono što se ne može ispričati je šutljivo prihvaćanje (znanstvene) javnosti.